

DE BEVOLKING VAN ADINKERKE IN DE 19DE EEUW¹.

Inleiding.

De historische demografie bekleedt een belangrijke plaats in het huidig wetenschappelijk onderzoek, gezien de nauwe relatie tussen demografische en economische geschiedenis. Wil men immers fundamentele sociale en economische veranderingen begrijpen, dan is de kennis van het demografisch proces onontbeerlijk. De historische demografie is daarenboven niet alleen interessant in het kader van de studie van ons verleden, maar ze stelt een vergelijkende maatstaf vast voor hoofdtrekken in ons eigen leven. De bevolkingsproblemen waarmee wij vandaag te kampen hebben — de tendentie naar nulgroei in de geïndustrialiseerde landen en de bevolkingsexplosie in de derde wereld — kunnen we met behulp van de historische demografie beter begrijpen.

Om de demografische geschiedenis van een land te kennen, zijn micro-studies van elke geleiding noodzakelijk. En zo belandden wij in Adinkerke. Op het einde van de 18de eeuw werd onder impuls van de Oostenrijkse vorsten een nationale zeevisserij opgericht². Het gehucht «de Kerckepanne», dat als gevolg daarvan in de duinen van het tot dan toe agrarische

1. Dit artikel is een samenvatting van de hoofdzaken uit onze licentiaatsverhandeling *De bevolking van Adinkerke in de 19de eeuw. Een historisch-demografische studie (1801-1900)*. - R.U.G. 1976-1977, promotor Dr. C. Vandenbroeke.

2. B. BIJNENS, De visserij te De Panne, in *Bachten de Kupe*, 11^e jg., 1969, p. 50.

Adinkerke uit de grond rees, evolueerde in de loop van de 19de eeuw tot een belangrijke vissersnederzetting en deed het inwonertal van Adinkerke groeien van 634 in 1814 tot 3071 in 1900³. In het begin van de eeuw was deze groei vnl. te danken aan inwijking, terwijl ze tegen het einde ervan in hoofdzaak gedragen werd door de geboorteoverschotten. Illusterend voor de ontwikkeling van dit vissersdorp is ook de volgende tabel⁴ :

Tabel : Aantal vaartuigen.

	Oostende	Nieuwp.	Blankenb.	Heist	De Panne
1836	79	9	59	12	6
1860	145	—	42	24	15
1894	200	10	17	18	80

Rond de eeuwwisseling bezat Adinkerke-De Panne de tweede grootste vloot van de Vlaamse kust. Het was dus tot een all-round vissersdorp geëvolueerd.

Wij wilden een eerste en voorlopig⁵ antwoord geven op de vragen naar het huwelijkspatroon, het kinderaantal, het niveau van de zuigelingensterfte, e.d. bij de Vlaamse vissers. De noodzaak drong zich dan ook op niet alleen het demografisch gedrag van de gehele Adinkerkse bevolking te bestuderen, maar ook het specifiek gedragspatroon van elke sociale geleiding bloot te leggen. Het grote probleem was de wijze waarop wij onze bevolking indeelden. Alleen

3. Bevolkingstellingen 19de eeuw.

4. B. BIJNENS, *op. cit.*, p. 53.

5. In Vlaanderen werd tot nu toe nog geen historisch-demografische studie van een vissersbevolking gemaakt. Pas na meerdere studies zal het demografisch gedrag van die bevolkingsgroep gekend zijn.

met behulp van diverse bronnen (erfensiaangiften, patentbelasting, etc.) is het mogelijk tot een haarfijne stratificatie te komen. De tijd ontbrak ons echter om ook deze complementaire bronnen te excerpere, zodat we ons enkel baseerden op de beroepsvermeldingen uit de akten van de burgerlijke stand, met alle onvolkomenheden vandien. Onze socio-professionele indeling zag er als volgt uit :

- vissers (zeer homogene groep),
- landbouwers (ook landgebruikers en hoveniers),
- werklui (werkman, dagloner, dienstknecht),
- ambachtslui (b.v. strodekker, klompenmaker),
- tertiären (b.v. handelaar, herbergier, douane-beambte, veldwachter).

Aangezien beroepstellingen voor Adinkerke in de 19de eeuw ontbreken en de reconstructie van de beroepsstructuur op basis van de bevolkingsregisters te veel tijd zou opgeslorpt hebben, kennen wij de vertegenwoordiging van elke socio-professionele groep per bepaald tijdstip niet. Wel konden wij de gezinnen die na hun huwelijk te Adinkerke bleven, en voor wie het einde van de echtverbintenis gekend is, als volgt indelen :

Tabel : Beroepsstructuur van de sedentaire bevolking.

	1801-40		1841-60		1861-80		1801-60		1801-80	
V ⁶	20	15,7%	59	50%	66	46,8%	79	32,2%	145	37,5%
L	30	23,6	11	9,3	16	11,3	41	16,7	57	14,7
W	62	48,8	37	31,3	42	29,7	99	40,4	141	36,5
A	11	8,6	6	5	7	4,9	17	6,9	24	6,2
T	4	3,1	5	4,2	10	7	9	3,6	19	4,9
Tot.127	100%		118	100%	141	100%	245	100%	386	100%

6. Verklaring afkortingen : V = vissers, L = landbouwers, W = werklui, A = ambachtslui, T = tertiären.

Uit deze tabel blijkt duidelijk het sterke overwicht van het aantal vissersgezinnen in de tweede helft van de 19de eeuw.

Tot slot willen we nog even uitweiden over methode en materiaal. Bij de zogen. gezinsreconstructie (initiatiefnemer L. Henry)⁷ — de meest aangewezen methode voor diepgaand demografisch onderzoek — wordt de inhoud van de geboorte-, huwelijks- en overlijdensakten van een gemeente (Adinkerke) voor een bepaalde periode (1801-1900) op stereotype fiches overgebracht. Na alfabetische klassering gaat men over tot de eigenlijke gezinsreconstructie : op de gezinsfiches worden bovenaan alle gegevens over de ouders gecentraliseerd en onderaan over de kinderen. Essentieel voor grondige studie is : de leeftijd van de vrouw, de huwelijksdatum, de overlijdensdatum voor één van de echtgenoten en alle geboorten van de kinderen. Dank zij een dergelijke gezinsreconstructie kunnen we beter dan ooit veranderingen in fecunditeit en mortaliteit blootleggen en begrijpen.

Beweren dat onze gezinsreconstructie foutloos is, zou overdreven zijn. Een storende factor is vooral de migratie van de gezinnen. Aangezien wij slechts de akten van één gemeente excerpeerden, zullen bij tijdelijke gezinsmigratie een aantal geboorten aan onze observatie ontsnapt zijn. Daarnaast dient ook de vraag gesteld te worden welke de representativiteit is van de in aanmerking genomen gezinnen : was het demografisch gedrag van hen die bleven dat van de ganse bevolking ? Onder welke beroeps categorie val-

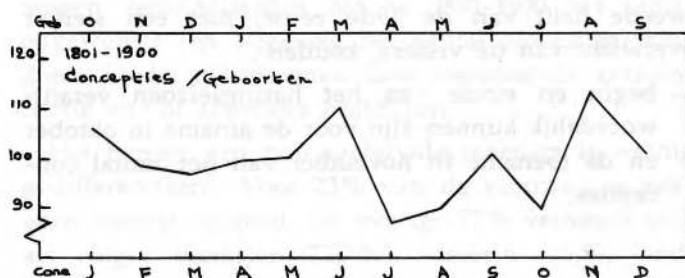
7. In twee publicaties zet L. Henry de methodologie van de historische demografie uiteen : *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien* en *Manuel de démographie historique*.

len de meest stabiele gezinnen ? De waarde van een studie wordt echter niet alleen bepaald door de dege-lijkheid van de methode, maar ook door de volledigheid van het statistisch materiaal. Voor Adinkerke was de registratie zeer behoorlijk : weinig of geen akten ontbraken, de verschafte informatie was zeer rijk,... Hinderlijk was wel dat, zeker tot 1840, het aantal geregistreerde doodgeborenen niet beantwoordde aan de werkelijkheid, wat bepaalde resultaten dan ook enigszins hypothekeert.

De geboorten.

Seizoenschommelingen wettige geboorten (g) en concepties (c).

c :	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D ⁸
g :	O	N	D	J	F	M	A	M	J	J	A	S
1801-30	103	101	107	102	122	122	109	90	77	71	98	92
1831-55	98	97	102	102	119	116	86	84	92	86	116	96
1856-75	112	111	100	95	86	93	75	90	103	100	118	112
1876-1900	107	93	90	100	92	113	85	92	112	92	114	104
1801-1900	106	99	97	100	100	110	87	90	101	90	113	102

8. Bij de berekening van de seizoenschommelingen werd rekening gehouden met de ongelijke duur van de maanden.

Tijdens de eerste helft van de 19de eeuw worden de meeste kinderen geboren van oktober tot maart. Voor de periode 1801-30 bereikt ook nog april hoge cijfers, terwijl er in de periode 1831-55 ook veel kinderen in augustus ter wereld komen. Na 1855 kristalliseren de meeste geboorten zich rond die nieuwe piek in augustus. Voor het laatste kwart van de 19de eeuw mogen we van een zekere nivellering spreken, de pieken zijn over het hele jaar verspreid. De stelling van D. Dalle⁹ dat «de voortplanting, vroeger meer dan nu, beïnvloed werd door de ritmische variaties van het sexueel instinct» blijkt aldus op te gaan. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw schijnt de natuur echter minder vat te hebben op de bevolking.

Daarnaast dient vermeld te worden dat de overgang van een agrarische naar een overwegend visserssamenleving zijn invloed heeft laten gelden. We mogen aannemen¹⁰ dat de landbouwers / werklui meer natuurgebonden leefden : door hun werkzaamheden op het land werden weinig kinderen verwekt in de nazomer en het begin van de herfst. Voor de tweede helft van de 19de eeuw, met een sterker overwicht van de vissers, zouden :

- begin en einde van het haringseizoen verantwoordelijk kunnen zijn voor de afname in oktober en de toename in november van het aantal concepties,

9. D. DALLE, *De bevolking van Veurne-Ambacht in de 17de en de 18de eeuw*, Brussel, 1963, p. 127.

10. Verder onderzoek, nl. seizoenfluctuaties van de concepties per socio-professionele groep, is hier noodzakelijk.

— het hoog aantal concepties in januari oorzakelijk verbonden kunnen worden met het einde van de sprotvangst.

Onwettige geboorten.

Tabel : Percentage onwettigen.

1801-10	3,60%	1851-60	2,43%
1811-20	2,00%	1861-70	2,93%
1821-30	1,88%	1871-80	2,48%
1831-40	2,99%	1881-90	2,84%
1841-50	2,72%	1891-1900	1,90%

In vergelijking met de percentages voor heel Vlaanderen¹¹ ligt het aantal onwettigen in Adinkerke aan de lage kant. Het overschot op de huwelijksmarkt en de spanningen die hieruit voortsproten tot na het midden van de 19de eeuw, kwam in Adinkerke in beperktere mate voor en kan het lager percentage onwettigen verklaren. Voor de periodes 1831-50 en 1861-70 (crisisjaren) kan de toename van het aantal onwettigen te wijten zijn aan het uitstel van het huwelijk of het niet doorgaan door het afsterven van de man, na prenuptiale betrekkingen. We mogen veronderstellen dat na 1891-1900 het aantal ongewenste (en bijgevolg het aantal onwettige) kinderen verder zal afnemen door toenemende anticonceptie en/ of abortieve praktijken.

Het beroep van de ongehuwde moeders is weinig gedifferentieerd. Voor 23% van de vrouwen is zelfs geen beroep vermeld. De overige 77% verhoudt zich als volgt: werkster (72,7%), visserin (13,9), landbouwster (4,4), bijzondere (4,4), herbergierster (2,9),

11. C. VANDENBROEKE, Prospektus van het historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, CXIII (1976) 67-69 en 83.

bareelwaakster (0,7), rentenierster (0,7). Het overgrote deel van de vrouwen is bijgevolg werkster. Opvallend is het gering percentage onwettige kinderen dat bij de visserinnen verwekt wordt. Het intensief nuptialiteitspatroon van deze socio-professionele groep zal hierin zeker een rol gespeeld hebben. Er worden ook zeer weinig onwettige kinderen verwekt bij de hogere sociale klassen. Het is mogelijk dat in de eerste plaats deze meisjes de schande ontvluchtten door naar de stad te trekken.

Prenuptiale concepties.

Als prenuptiale concepties beschouwen we die geboorten die binnen de 7 maanden na het huwelijk plaatsvinden. Tot 1880 blijft het aantal prenuptialen op hetzelfde niveau schommelen (1801-40 : 22,8% van het aantal eerstgeborenen ; 1841-60 : 22,3% ; 1861-80 : 21,4%). Voor de laatste twee decennia van de 19de eeuw, met hun 35,6%, tekent zich een sterke toename af.

Evenals J.L. Flandrin¹² maakten we voor de prenuptialen volgende onderscheidingen :

- tussen 0 en 3 maand na het («geprovoceerde») huwelijk ter wereld gekomen,
- tussen 4 en 5 maand na het («geavanceerde») huwelijk ter wereld gekomen,
- tussen 6 en 7 maand na het («geplande») huwelijk ter wereld gekomen.

12. J.L. Flandrin, *Les amours paysannes. Amour et sexualité dans les campagnes de l'Ancienne France (XVIe-XIXe siècle)*, Parijs, 1975, passim.

Tabel : Percentage prenuptialen.

	1801-40	1841-60	1861-80	1881-1900
0-3m	12,7%	12,5%	8,7%	6%
4-5m	3,3	3,5	2	17,3
6-7m	6,7	6,2	10,7	12,2

Het aantal «geplande» huwelijken nam toe. Vanaf 1861 ongeveer stijgt het aantal verloofden dat kort vóór het huwelijk sexuele betrekkingen heeft. De Kerk schijnt op dit terrein dus weinig invloed gehad te hebben op het gedrag van de jongeren.

Het aantal «geavanceerde» huwelijken blijft klein tot 1880. Voor de laatste decennia van de 19de eeuw is de toename echter zo groot dat we van een «sexuele revolutie» mogen spreken.

Het aantal «geprovoceerde» huwelijken neemt af. Tot 1860 was de druk van de Kerk voldoende groot om een aantal jongemannen tot een huwelijk te dwingen. Na 1860 neemt die invloed af; tussen 1881-1900 is het aantal «geprovoceerde» huwelijken nog maar klein.

Tot slot stellen we het aantal prenuptialen dat tussen 0 en 3 maand na het huwelijk ter wereld komt en het aantal onwettigen gelijk aan 100%. Van dit totaal berekenen we het percentage prenuptialen 0-3m : 1801-40 : 25,4% ; 1841-60 : 29,7% ; 1861-80 : 21,6% ; 1881-1900 : 11,1%. In geval van vluchtige relatie heeft het zwangere meisje dus weinig kans met de vader van haar kind in het huwelijk te treden. Na 1860, maar vooral na 1880, blijkt de druk van de morele gezagdragers nog maar weinig succes te hebben.

Uit deze cijfers kunnen we dus besluiten dat, zeker tot 1860, de bevolking dank zij de invloed van de Kerk kuis leefde. Naar de eeuwwisseling toe slaan de

jongeren minder acht op haar vermaningen en worden de zeden heel wat vrijer.

De geboorte-intervallen.

Zowel het interval tussen het huwelijk en de eerste geboorte als de overige intervallen werden berekend.

— INTERVAL HUWELIJK-EERSTE GEBOORTE.

Interval	Huwelijksleeftijd (1801-1900)					
	15-19	20-24	25-29	30-34	35+	15-35+
8 - 11 m	71%	66%	63%	74%	39%	65%
+ 12 m	29%	34%	37%	26%	61%	35%

Vijfenzestig procent van de gezinnen worden vóór de eerste huwelijksverjaardag verrijkt met een nakomeling¹³. Tweeëntwintig procent van de eerstgeborenen worden in de loop van de negende maand na het huwelijk geboren. Intervallen van meer dan twee jaar komen slechts zelden voor. (Bij 5,4% van de gezinnen). Als we rekening houden met de huwelijksleeftijd, constateren we dat naarmate de vrouw later huwde (uitz. 30-34 jaar) ze ook minder kans liep vóór 12 maanden na het huwelijk een kind ter wereld te brengen. Zeker na 35 jaar zijn een groot aantal vrouwen minder vruchtbaar.

Er bestaat wel een verschil in intervallengte voor de rijkere beroepsklassen (landbouwers en ambachtstertiatoren) en de armere (vissers en werklui) :

13. De prenuptiale concepties zijn hier buiten beschouwing gelaten.

Interval	V	W	L	A-T (1801-80)
8 - 11 m	62,6%	60,4%	70%	74%
+ 12 m	37,3%	39,5%	30%	26%

Meer dan 70% van de vrouwen van de landbouwers en ambachtstui-tertiairen bevallen tussen 8 en 11 maanden na het huwelijk. Voor de armere sociale klassen daarentegen bedraagt dit percentage slechts 60 à 63%. De geringere fecundabiliteit van deze laatsten, maar ook een grotere impact van de intra-uterinaire mortaliteit speelden een rol. (Zie verder).

— OVERIGE INTERVALLEN (alleen gezinnen met min. 6 kinderen).

Gemiddelde intervallengte (1801-80) :

1-2 bevalling	18,6 m	vierdelaatste	22,1 m
2-3 bevalling	19,4 m	derdelaatste	23,3 m
3-4 bevalling	21,6 m	voorlaatste	26,3 m
4-5 bevalling	23,2 m	laatste	29,3 m

Hoe meer bevallingen een vrouw achter de rug heeft, hoe langer het interval tussen de volgende geboorten is. Vooral het langere laatste interval valt op : de afnemende fecunditeit laat zich gelden.

— INVLOED VAN DE MORTALITEIT OP DE GEBOORTE-INTERVALLEN.

Voor elk gezin berekenden wij het interval na overlijden, d.i. wanneer het voorgaande kind overlijdt binnen het eerste levensjaar, en het normaal interval, d.i. wanneer het kind één jaar of ouder wordt. De intervallen na overlijden zijn steeds korter dan de normale intervallen :

	Gezinnen 1801-60	Gezinnen 1861-1900
norm.	24,2 m	22,6 m
na overl.	19,4 m	18,3 m

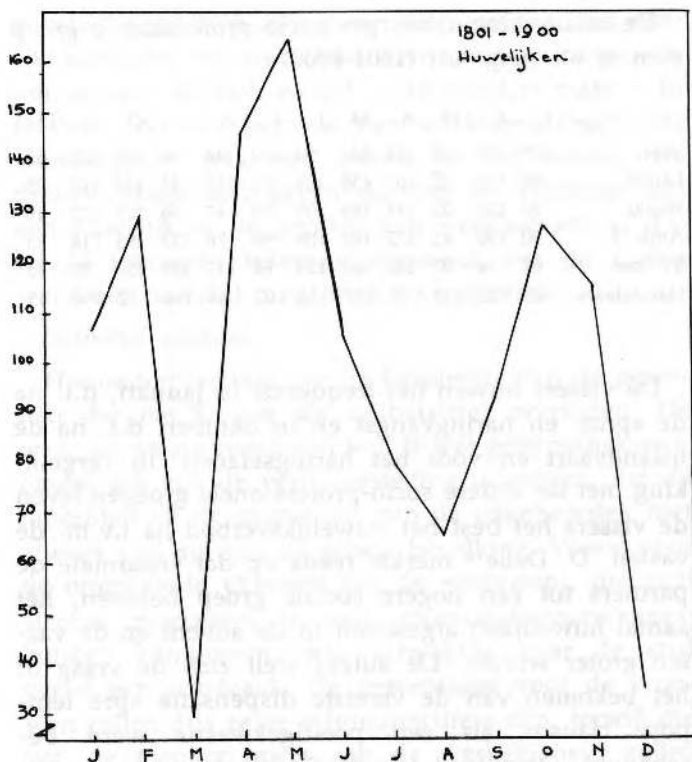
We mogen dus aannemen dat de lengte van het interval tussen de opeenvolgende geboorten nauw samenhangt met de duur van de lactatieperiode. Als het voorgaande kind overlijdt, wordt de lactatieperiode onderbroken en kan de ovulatie weer op gang komen.

Tot slot konden we nog nagaan in welke mate de Adinkerkse vrouwen hun kind met moedermelk voedden. Hiervoor stelden we het interval na overlijden gelijk met 100% en gingen na in hoeverre het normaal interval daarvan afweek. Als deze afwijking naar nul tendeert, wordt geen of slechts korte tijd borstvoeding gegeven; bij een afwijking van 50% en meer wordt het kind wel lange tijd door de moeder zelf gevoed. In Vlaanderen en Brabant worden steeds hogere percentages dan 50% genoteerd; uitzonderingen daarop vormen het Waasland en de Polderstreek. Voor Adinkerke golden de volgende percentages: 1801-60: 24,7% en 1861-1900: 23,4%. Deze cijfers wijzen er dus op dat de lactatieperiode ook in Adinkerke zeer kort werd gehouden. Uit deze cijfers mogen we o.i. ook besluiten dat alle socio-professionele groepen — dus ook de armere — slechts korte tijd borstvoeding gaven. Hun overwicht bij de geobserveerde gezinnen (286 vissers / werklui tegenover 100 landbouwers / ambachtslui-tertiairen) geeft nl. de tendens aan in onze cijfers. Verder onderzoek is evenwel aangewezen.

De huwelijken.

Seizoenschommelingen huwelijken.

	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
1801-30	46	152	23	203	214	107	81	63	77	86	113	28
1831-55	102	127	32	211	196	91	74	41	100	92	124	4
1856-75	122	108	43	134	137	105	94	78	73	181	73	47
1876-1900	122	136	23	97	149	111	73	69	104	129	135	46
1801-1900	106	130	29	146	165	105	80	65	92	127	115	35

De fluctuaties van de huwelijken worden sterk gedomineerd door de kerkelijke voorschriften. In maart, tijdens de vasten, en in december, tijdens de advent, wordt er weinig gehuwd. Wel bestond naar het einde van de 19de eeuw toe, de neiging om toch in december te trouwen. Zowel de vasten als de advent worden ingesloten door maanden waarin men frequent huwde : februari, april, november en januari. Tot in 1855 werden de meeste huwelijken afgesloten in april en mei. Na 1855 zijn de schommelingen minder uitgesproken. Naast april en mei geniet nu ook oktober de voorkeur van een aantal huwelijkskandidaten.

De seizoenfluctuaties per socio-professionele groep zien er als volgt uit (1801-1900) :

	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
Viss.	179	158	15	81	144	94	62	44	84	160	120	53
Landb.	88	124	37	169	138	104	101	113	45	132	117	25
Werkl.	96	126	22	185	189	109	89	47	86	105	122	19
Amb. l.	50	130	42	175	161	105	93	76	122	93	114	33
Vr. ber.	62	54	37	168	163	129	62	112	129	137	77	62
Handelaars	45	125	114	94	137	118	22	68	166	92	166	45

De vissers huwen het frequentst in januari, d.i. na de sprot- en haringvangst en in oktober, d.i. na de Ijslandvaart en vóór het haringseizoen. In vergelijking met de andere socio-professionele groepen leven de vissers het best het huwelijksverbod na i.v.m. de vasten. D. Dalle¹⁴ merkte reeds op dat «naarmate de partners tot een hogere sociale groep behoren, het aantal huwelijken afgesloten in de advent en de vasten groter wordt». De auteur stelt zich de vraag of het bekomen van de vereiste dispensatie «pro tempore clauso» als een prestigekwestie werd beschouwd. Opvallend is wel dat bij de vissers en de werklui, de laagste sociale klassen, het minst tijdens de vasten wordt getrouwd. Wij stelden echter vast dat voor de advent de relatie rijkdom-frequentie niet opgaat. Het is dus mogelijk dat het geringer aantal observaties voor de hogere klassen tot een zekere vertekening aanleiding gaf.

De landbouwers geven de voorkeur aan het voorjaar (april-mei) en aan oktober (pachtovereenkomsten). Tijdens de zomer, en vnl. in september, wordt

14. D. DALLE, De bevolking van de stad Veurne in de 17e-18e eeuw, in *Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation» te Brugge*, dl. CVI, 1969, p. 95.

er minder gehuwd. Het zware werk op het land eiste alle aandacht op. De werklui en ambachtslui huwen vnl. in april en mei, en ook — in mindere mate — in februari, d.i. de periode van werkhervatting¹⁵. De werkloosheid was het grootst in de winter. De minstvermogenden gaven daarom de voorkeur aan een huwelijk in de periode van werkhervatting, d.i. na 15 februari; rekening houdend met de vasten werd het huwelijk uitgesteld tot april-mei.

Definitief celibaat.

Hieronder verstaan we de frequentie van de personen die na 50 jaar als celibatair(e) overlijden. De waarde van de resultaten wordt wel gehypothekeerd, omdat wij van de veronderstelling uitgingen, dat de mobiliteit en de mortaliteit van de ongetrouwden niet afweek van die van de gehele bevolking. Vooral voor de ongetrouwde vrouwen (en de weduwen), die zich slechts moeizaam in een plattelandsmaatschappij konden handhaven, was uitwijking naar de stad veelal een noodzaak. De percentages voor de vrouwen zullen dus zeker minimumcijfers zijn, terwijl die van de mannen meer aan de werkelijkheid zullen beantwoorden.

Tabel : Percentage celibatairen op 50-jarige leeftijd.

	1801-30	1831-55	1856-75	1876-1900	1801-1900
Mannen	8,8	7,4	8,5	8,7	8,1
Vrouwen	3,2	4,7	4,3	7,5	5,3

Het aantal celibatairen dat, na de kaap van de vijftig te hebben omzeild, nog te Adinkerke verbleef,

15. D. DALLE, *ibidem*, p. 94.

was zeer gering. Zowel voor de mannen als voor de vrouwen overtrof het definitief celibaat nooit de 10%. Voor de mannen werden steeds hogere percentages aangetroffen. Dit kan te wijten zijn aan de beperktere emigratie van de mannelijke celibatairen en aan het mannenoverschot in Adinkerke veroorzaakt door de grotere nood aan mannelijke werkkrachten. Opmerkelijk is wel de toename van het percentage definitief celibatairen bij de vrouwen tussen 1876-1900. Dit kan het gevolg zijn van een remming van de immigratie of van een gewijzigd (restrictiever) nuptialiteitspatroon. Ook de daling van de mortaliteit en het bijgevolg minder frequent afsluiten van tweede huwelijken kan een rol gespeeld hebben.

Leeftijd bij eerste huwelijk.

Het restrictief nuptialiteitspatroon dat de 19de eeuw kenmerkte, scheen voor Adinkerke minder uitgesproken te zijn :

	Gemidd. lft. mann.	Gemidd. lft. vr.	Afwijking
1801-30	29,3	25,6	— 3,7
1831-60	28,0	25,0	— 3
1861-80	27,6	23,9	— 3,7
1881-1900	26,2	23,1	— 3,1

De zogenaamde transitiefase¹⁶, waarbij de huwelijksleeftijd (en de natuurlijke vruchtbaarheid) scherp daalde, zette zich vroeger in bij de vrouwen dan bij de mannen. Reeds in de periode 1861-80 noteren wij een gemiddelde huwelijksleeftijd van minder dan 24

16. Zie artikel van R. LESTHAEGHE, Vruchtbaarheidscontrole, nuptialiteit en sociaal-economische veranderingen in België, 1846-1910, in *Bevolking en Gezin*, 1972, pp. 251-305.

jaar. Voor de mannen manifesteert zich de verdere daling van de huwelijksleeftijd pas in de laatste decennia van de 19de eeuw.

De huwelijksleeftijd wordt in belangrijke mate beïnvloed door de tewerkstelling. In de 19de eeuw was door de daling van de mortaliteit het aantal huwelijkskandidaten sterk toegenomen en gezien de weinig elastische economische infrastructuur, konden deze onmogelijk allemaal tewerkgesteld worden. Als afweermecanisme ging men later huwen. De in vergelijking met andere gemeenten¹⁷ wat lagere huwelijksleeftijden voor Adinkerke moeten in verband gezien worden met die tewerkstelling. Zeer zeker bij de visvangst, die steeds in belang toenam, konden nog vele handen gebruikt worden. De huwelijksleeftijden per socio-professionele groep zullen ons toelaten hier dieper op in te gaan :

	Mannen					Vrouwen				
	V	L	W	A	T	V	L	W	A	T
1801-60	24,7	30,3	28,9	29,6	30,2	22,8	24,9	25,5	26,2	25,8
1861-1900	24,1	30,3	28,0	26,9	28,2	22,0	27,1	23,3	24,9	24,5

De vissers en hun vrouwen huwden zeer vroeg en in vergelijking met de andere socio-professionele groepen trouwden ze steeds het jongst. De gunstige tewerkstelling in de visserij (en een mentaliteit eigen aan deze lagere sociale klasse ?) kan als mogelijke verklaring dienen. Uit deze cijfers mogen we ook be-

17. R. MIERS, *De bevolkingsstructuur en -evolutie van de gemeente Hoboken in de 19de eeuw : een historisch-demografisch onderzoek (1804-1913)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G., 1975-76, p. 71.

G. VANSTEELENT, *Bijdrage tot een historisch-demografische analyse : Rumbeke (1815-1890)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G., 1974-75, p. 53.

sluiten dat de relatief lage huwelijksleeftijden voor Adinkerke en de daling ervan in de 19de eeuw in belangrijke mate voortspruiten uit de lage huwelijksleeftijden van de vissers. Hoe groter hun vertegenwoordiging (b.v. in 1881-1900 is bij' 45,7% van de huwelijken een visser betrokken), hoe lager de huwelijksleeftijd voor de ganse bevolking zal liggen.

De landbouwers huwden zeer laat, nl. rond 30 jaar. Een belangrijke daling van hun huwelijksleeftijd doet zich ook niet voor. Voor de landbouwsters noteren we zelfs een stijging. Ook de werklui trouwen tamelijk laat. Voor beide socio-professionele groepen speelde de economische factor een belangrijke rol. Om de versnippering van het bedrijfsgoed en bedrijfskapitaal tegen te gaan, zullen een aantal landbouwerszonen (en landbouwersdochters : zie stijging huwelijksleeftijd) hun huwelijk uitstellen (bv. tot hun vader overleden is). Maar ook veel werklui, die naast het werk op het land afhankelijk zijn van de opbrengst van een klein lapje grond, zullen wachten met trouwen tot ze dit stukje grond verworven hebben.

Weduwschap en nieuw huwelijk.

Tabel : Huwelijken volgens burgerlijke staat.

	1801-30	1831-60	1861-80	1881-1900	1801-1900
C x Ce ¹⁸	58,3%	71,9%	83,3%	85,3%	77,4%
W x Ce	17,9	14,1	6,3	6,1	10
C x We	18,4	10,8	7	4,9	8,9
W x We	5,2	3	3,3	3,5	3,5

18. Verklaring afkortingen : C = celibataire, Ce = celibataire, W = weduwnaar, We = weduwe.

Het aantal huwelijken waarbij een weduwe of een weduwnaar betrokken is, is sterk afgenomen tegen het einde van de 19de eeuw : 41,6% tijdens de periode 1801-30 en 14,6% voor 1881-1900. De transitie dient vooral gesitueerd te worden tussen 1801-60 ; na 1860 krijgen we een stabilisering van de situatie. De daling van de mortaliteit en het feit dat minder huwelijken ontbonden worden, zal hierbij wel een belangrijke rol gespeeld hebben. Ook de verlaging van de huwelijksleeftijd, waardoor proportioneel meer jongeren een huwelijk gaan afsluiten, deed zijn invloed voelen. Gelijktijdig moet hierbij een gewijzigde huwelijkspolitiek in aanmerking genomen worden, in die zin dat zich nog weinig ongehuwden bereid toonden om met een weduwe(-naar) te trouwen. Meer bepaald voor de laagste sociale klassen (vgl. onderstaande tabel) kan aldus gesteld worden dat men in toenemende mate een huwelijk uit liefde wenste aan te gaan. Voor de landbouwers en, zij het in mindere mate, voor de tertiären waren materiële overwegingen en een meer pragmatische ingesteldheid daarentegen nog steeds bepalend, zodat meerdere celibatairen nog met een weduwe in de echt traden.

Tabel : Huwelijken volgens burg. staat, per socio-prof. groep (1801-1900)

	Vissers	Landb.	Werkl.	Amb.l.	Tert.
C x Ce	87%	60%	75%	79%	80%
W x Ce	5	21	8	11	14
C x We	5	15	12	6	4
W x We	3	4	5	4	2

De vraag dringt zich ook op welke proportie van de weduwen(-naars) opnieuw in het huwelijksbootje stapte :

	Leeftijd bij weduwschap						Tot.
	-30	30-39	40-49	50-59	60-69	+70	
Mannen	100%	86,9	68,9	39,3	21,9	5,2	45,6
Vrouwen	66,6	62,9	28,5	15	3,5	0	27,5

Slechts een kleine helft van de weduwnaars hertrouwde, terwijl nauwelijks meer dan een vierde van de weduwen tot dezelfde stap overging. In elke leeftijdsklasse hertrouwden meer mannen dan vrouwen. De leeftijd bij het weduwschap speelde een belangrijke rol :

- beneden de 30 jaar hertrouwden alle mannen. Tot ongeveer 50-59 jaar lag de verhouding tweede huwelijken tamelijk gunstig. Na 70 jaar hertrouwden er nog maar weinig. (Sterke invloed mortaliteit).
- opvallend is het hoog percentage vrouwen jonger dan 30 jaar dat geen nieuw huwelijk meer afsluit. Na hun 40ste verjaardag (einde vruchtbaarste periode) hertrouwen nog weinig vrouwen. De kans op een nieuw huwelijk voor de bejaarde weduwen vooral is zeer klein.

Tot slot kunnen we nog nagaan welke tijd er verliep tussen het afsterven van de partner en het nieuw huwelijk :

Duur	Mannen			Vrouwen		
	-40 j.	+40 j.	tot.	-40 j.	+40 j.	tot.
0-2m	12%	8%	10%			
3-5m	24	23	24			
6-8m	19	11	15			
9-11m	7	11	9	19%	29%	23%
12-17m	7	15	11	21	26	23
18-23m	10	2	6	7	10	8
2j	7	15	11	26	10	20
3	—	8	4	7	5	7
4	2	—	1	3	—	2
5+	10	7	8	16	20	17

De mannen hertrouwen zeer vlug : 34% wacht niet langer dan zes maand na de dood van hun vrouw ; 58% is reeds binnen het jaar opnieuw gehuwd. Zowel de mannen jonger (24%) als ouder (23%) dan 40 jaar hertrouwen het frequentst 3 à 5 maand na het afsterven van hun partner. De mannen beneden de 40 jaar leggen aanvankelijk een grotere haast aan de dag : 80% is reeds hertrouwd binnen de twee jaar. Bij hun oudere lotgenoten trouwt «slechts» 70% binnen ditzelfde interval.

De vrouwen waren verplicht tot negen maanden na de dood van hun man te wachten met een nieuw huwelijk (posthume geboorten). Ongeveer een vierde van de weduwen hertrouwde na 9 - 11 maanden weduwschap. Een evengroot aantal (23%) wachtte nauwelijks 12 à 17 maanden. Dus ook bij de vrouwen ging men zeer snel over tot de keuze van een nieuwe partner. De weduwen boven de 40 jaar hertrouwen vlugger dan hun jongere soortgenoten, waarschijnlijk uit vrees definitief afgeschreven te worden¹⁹. In tegenstelling tot de mannen wacht een groter percentage vrouwen lange tijd (d.i. langer dan 5 jaar) vooraleer te hertrouwen.

19. Naast een indeling in leeftijdsklassen ware het ook interessant geweest de weduwen/weduwnaars op te splitsen volgens socio-professionele groepen. D. DALLE, *op. cit.* (*Handelingen*), p. 89, kwam tot het besluit dat het aantal weduwen/weduwnaars dat binnen het jaar hertrouwt, minder groot is in de meer goedgeoede klassen.

*Herkomst van de huwelijkspartners.***Tabel : Woonplaats op tijdstip van huwelijk.**

	1801-20	1821-40	1841-60	1861-80	1881-1900
V-M					
Adink.	68,5%	58,9%	64,5%	58%	64,7%
V					
Adink.	25,9	30,9	30	34,3	29,6
M					
Adink.	3,1	7,1	4,5	7,3	5,4
Onbek.	2,3	2,9	0,8	0,3	0,2

Op één uitzondering na woonde er steeds één van de huwelijkspartners te Adinkerke. In 63% van de gevallen woonden bruid en bruidegom te Adinkerke, in 31% woonde alleen de vrouw te Adinkerke, terwijl in slechts 6% van de gevallen alleen de man te Adinkerke woonde. Er werd dus meestal de voorkeur gegeven aan een huwelijk in de woonplaats van het meisje.

Tabel : Woonplaats «vreemde» bruidegoms.

	1801-20	1821-40	1841-60	1861-80	1881-1900
-5 km.	16	26	40	55	67
5-10	14	20	22	11	15
10-15	3	5	5	6	5
15-20			3	3	5
20-50		1	1	7	20
50+		1	1	21	14
Tot.	33	53	72	103	126

Het grootste deel van de mannen was afkomstig uit de aangrenzende gemeenten (-5 km.), nl. 52,7%. Tot 1860 kwam het tweede belangrijkste contingent mannen uit de gemeenten grenzend aan de aangrenzende gemeenten (5-15 km.). Na 1860 deed zich een verschuiving voor en kwamen er meer echtgenoten uit

verder afgelegen gemeenten (20+km.). In afstanden omgerekend echter blijkt dat bij het huwelijk nage-
noeg alleen micro-migraties optreden : 90,5% van de
bruidegoms legt een afstand van maximum 50 km. af.
De 37 bruidegoms die wel verder woonden, kwamen
vnl. uit Vlissingen (24 Adinkerkenaars die in Vlissin-
gen woonden als loods), uit Antwerpen (4 mannen)
en uit Gent (2 mannen). De meeste mannen woonden
aldus in West-Vlaanderen (82,4%). De overige brui-
degoms kwamen uit Frankrijk (8,7%), Vlissingen
(6,2%) en de andere provincies (2,5%). Opvallend is
het feit dat het percentage mannen dat over de
Franse grens heen hun bruid kiest, klein is.

Ontwikkelingsgraad van de bevolking.

We beperkten ons tot de controle van de handte-
keningen in de huwelijksakten :

	1801	1811	1821	1831	1841	1851	1861	1871	1881	1891
	-10	-20	-30	-40	-50	-60	-70	-80	-90	1900
M										
Gelett.	66%	58	64	51	61	59	73	71	89	94
V										
Gelett.	29%	24	41	31	33	40	50	52	84	93

Allereerst moet op de gunstige alfabetiseringsgraad
voor de Westhoek gewezen worden²⁰. Voor Binnen-
Vlaanderen zijn gemiddeld 40 à 50% van de mannen
geletterd, terwijl in Adinkerke steeds minimaal 51%
van de mannen hun huwelijksakte ondertekenden.
De cijfers voor Adinkerke sluiten aan bij de gunsti-

20. D. Dalle kwam tot dezelfde vaststelling voor het jaar 1709,
zie D. DALLE, Een statistiek van het analfabetisme in Veurne-
Ambacht, in 1709, in *Biekorf*, 1955, pp. 47-51. Ongeveer 30% van
de mannelijke bevolking van de kasselrij kon schrijven.

ger waarden voor N.W. Frankrijk (dép. du Nord), waar in het begin van de 19de eeuw 60 à 70% van de mannen geletterd was²¹.

Het percentage alfabeten lag steeds hoger voor de mannen dan voor de vrouwen. Voor beide geslachten evolueert dit percentage gunstig. Een dieptepunt doet zich voor omstreeks 1830, m.a.w. het tijdstip waarop de individuen huwen die in het begin van de 19de eeuw school liepen of hadden kunnen lopen. Er heeft zich blijkbaar tijdens de Franse tijd een storing in het onderwijs voorgedaan. Na 1860 en na 1880 krijgen we een sprongsgewijze vooruitgang.

Het verband tussen welstand en alfabetisme is voor de hele 19de eeuw evident :

	Vissers		Landb.		Werkl.		Amb.		Tert.	
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
1801-										
1900	68%	63%	92%	71%	56%	40%	91%	72%	98%	80%

Zeer hoge percentages worden bereikt bij de landbouwers en de ambachtslui. De situatie bij de tertiären is nog gunstiger : 98% geletterden. (De mannen die niet kunnen tekenen zijn alle 3 handelaarherbergier). Heel wat lagere waarden worden genoteerd voor de werklui en de vissers. Toch dient opgemerkt te worden dat de vooruitgang voor beide socio-professionele groepen in de tweede helft van de 19de eeuw zeer groot was : bv. 20% geletterde vissers tussen 1801-50 tegenover 73% tussen 1851-1900.

21. F. FURET - J. OZOUF, Literacy and industrialization : The case of the Département du Nord in France, in *Journal of European Economic History*, 1976, 5, pp. 5-44.

*De fecunditeit.**Vruchtbaarheidscoëfficiënten²².*

Periode	Leeftijdsgroep						
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
²³ 1801-	0,636	0,583	0,543	0,505	0,411	0,230	0,015
1840	0,272	0,539	0,529	0,496	0,409	0,227	0,015
1841-	0,666	0,601	0,540	0,509	0,432	0,216	0,020
1860	0,380	0,533	0,526	0,502	0,425	0,211	0,020
1861-	0,722	0,576	0,554	0,513	0,404	0,208	0,042
1880	0,333	0,528	0,542	0,511	0,402	0,208	0,042

De vruchtbaarheidscoëfficiënten voor Adinkerke liggen voor de hele beschouwde periode hoog. De duidelijk convexe curve wijst op een premalthusiaanse bevolking met een nog natuurlijk vruchtbaarheidspatroon. Daarnaast speelde voor Adinkerke een andere factor een belangrijke rol : we wezen er reeds op dat de lactatieperiode zeer kort werd gehouden. Dit brengt met zich mee dat de steriele periode na elke bevalling kort was en dat de volgende conceptie zeer vlug kon plaatsvinden.

Naarmate de leeftijd van de vrouw toeneemt, daalt de vruchtbaarheid. Opvallend zijn ook de verschillen tussen de vruchtbaarheidscoëfficiënten inclusief en exclusief prenuptiale concepties. Vooral bij de jongere leeftijdsklassen zijn de afwijkingen aanzienlijk. De grotere vitaliteit (?) van de jongeren, maar ook de

22. De vruchtbaarheidscoëfficiënt wordt verkregen, door per vijfjaarlijkse leeftijdsgroep (15-19 jaar, 20-24 jaar,...) het aantal geboorten te delen door het aantal jaren dat de vrouwen er gezamenlijk in doorbrachten.

23. We streefden twee evaluaties van de vruchtbaarheidscoëfficiënten na, nl. inclusief (bovenste waarde) en exclusief (onderste waarde) prenuptiale concepties.

geringere vruchtbaarheid op latere leeftijd, geven aanleiding tot deze afwijkende resultaten.

De cijfers voor de 3 subperiodes vertonen een grote continuïteit, er doen zich nauwelijks wijzigingen voor. De ietwat lagere waarden voor 1801-40 spruiten o.a. voort uit de gebrekkige registratie van de doodgeborenen. Daarnaast speelden de grotere impact van de morbiditeit en de bijgevolg talrijker voorkomende conceptie- en zwangerschapscrisis een rol (1803-1804, 1810-1812,...). Tijdens de periode 1861-80 dalen de vruchtbaarheidscoëfficiënten lichtjes, tot op ongeveer het niveau van 1801-40. De lagere waarden voor de leeftijdsgroepen 35-39 en 40-44 jaar zijn waarschijnlijk van toevallige aard, maar kunnen ook een aanwijzing zijn voor de schuchtere doorbraak van anticonceptie. De vruchtbaarheidscoëfficiënten volgens de socio-professionele groepen laten ons toe hier dieper op in te gaan :

Socio-prof. groep	Leeftijdsgroep (1801-80)					
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
V	0,700	0,574	0,542	0,515	0,437	0,260
L	0,727	0,700	0,606	0,558	0,438	0,188
W	0,642	0,597	0,518	0,496	0,390	0,182
A-T	0,636	0,527	0,611	0,470	0,388	0,257

Voor alle socio-professionele groepen ligt de vruchtbaarheid op een hoog peil, dat geleidelijk afneemt met het vorderen van de leeftijd. De hoogste waarden noteren we bij de landbouwers. Deze schijnen dus helemaal geen restrictief voortplantingspatroon te hebben, zoals dit bv. elders²⁴ kon worden vastgesteld. Het niveau van de vruchtbaarheid ligt bij

24. b.v. Rumbeke, G. Vansteelant, *op. cit.*, p. 92.

de vissers en de werklui op ongeveer gelijke hoogte tot en met de leeftijdsklasse 30-34 jaar. De groep ambachtslui-tertiairen staat ietwat apart: voor alle leeftijdsklassen (uitz. 25-29 en 40-44 jaar) worden de laagste coëfficiënten genoteerd.

Veelal²⁵ kan er een onderscheid gemaakt worden tussen rijke- vruchtbare gezinnen en armere- minder vruchtbare gezinnen. Als we de ambachtslui-tertiairen buiten beschouwing laten, zouden we ook voor Adinkerke tot een relatie tussen rijkdom en vruchtbaarheid mogen besluiten. De lagere levensstandaard van de werklui en de vissers (slechtere voeding, minder hygiëne) kon de vruchtbaarheid van de vrouw verminderen en maakte haar ook kwetsbaarder tijdens de zwangerschap (meer miskramen). Maar ook enge behuizing, waardoor ouders en kinderen in dezelfde kamer moesten slapen, en uithuizigheid (bv. bij seizoenarbeid) kunnen het aantal concepties in negatieve zin beïnvloed hebben. De groep der ambachtslui-tertiairen mogen we wel als de minst vruchtbare groep bestempelen. Aanvankelijk dachten we dat dit niet het gevolg was van anticonceptie, maar wel te wijten aan het gering aantal observaties en aan toevallige factoren, zoals de geringere fecundabiliteit van een aantal vrouwen. Uit de studie van de zuigelingensterfte (zie verder) bleek echter dat de ambachtslui-tertiairen als eersten binnen de Adinkerkse samenleving aan geboortelimitatie (op beperkte schaal) hebben gedaan.

Dimensie van de gezinnen.

Alle gezinnen waarvoor een einddatum gekend was, werden gebruikt.

25. H. CHARBONNEAU, *Tourouvre-au-Perche aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Parijs, 1970, p. 110.

Tabel : Spreiding van het aantal gezinnen volgens het aantal kinderen.

Ant. geboren	Gezinnen gevormd in 1801-60 (%)	Gezinnen gevormd 1861-80 (%)
0	159	71
1	41	7
2	20	21
3	45	70
4	73	78
5	102	92
6	53	57
7	49	92
8	73	92
9	98	106
10	102	127
11	53	71
12	25	50
13	37	14
14	33	28
15	16	7
16	8	—
17	—	14
18	8	—
20	4	—

Voor de periode 1801-60 valt het hoog percentage (16%) kinderloze gezinnen op. Daarnaast komen de gezinnen met 5, 9 en 10 kinderen het frequentst voor; 26% van de beschouwde populatie heeft 10 kinderen en meer, en per gezin worden gemiddeld 6,58 kinderen geboren. In de daaropvolgende periode (1861-80) constateren we een toename van het gemiddeld aantal kinderen tot 7,29. Deze stijging hangt nauw samen met de afname van het aantal gezinnen zonder kinderen (nog slechts 7%). Als we die kinderloze gezinnen voor de beide periodes buiten beschouwing laten, krijgen we voor 1801-60 gemiddeld 7,87 kinderen per gezin en voor 1861-80 gemiddeld 7,85, m.a.w. een zeer lichte afname.

De gezinsomvang en de huwelijksleeftijd staan in nauw verband met elkaar. In de eerste helft van de 19de eeuw huwde men op latere leeftijd (25,3 jaar in 1801-60 en 23,9 in 1861-80) en kwamen er proportioneel meer tweede huwelijken voor (33% in 1801-60 en 17% in 1861-80). De kans dat een bepaald echtpaar kinderloos bleef, was dus groter. Tussen 1861-80 daalde de huwelijksleeftijd en werden minder tweede huwelijken afgesloten, wat dan het percentage kinderloze echtparen deed dalen.

We moeten ons echter de vraag stellen of de eerste helft van de 19de eeuw niet gekenmerkt werd door geringere fecundabiliteit en een grotere impact van de intra-uterinaire mortaliteit. De vruchtbaarheidscoëfficiënten voor 1801-40 wezen wel in die richting. De talrijker voorkomende zwangerschaps- en conceptiecrises kunnen het kinderaantal negatief beïnvloed hebben; en aangezien meerdere vrouwen (bv. weduwen) op latere leeftijd huwden, kunnen ze tijdens de crisisjaren hun (enig) ongeborn kind verloren hebben.

Steriliteit.

We constateerden dat wanneer we geen rekening houden met de prenuptiale concepties de vruchtbaarheid van de vrouwen in de leeftijdsgroep 15-19 jaar (0,336) lager ligt dan de vruchtbaarheid van de vrouwen in de leeftijdsgroep 20-24 jaar (0,532). Voor vele monografieën²⁶ werd dit verschijnsel opgemerkt en veelal toegeschreven aan de zogenaamde adolescentiesteriliteit: vrouwen beneden de 20 jaar zouden minder vruchtbaar zijn.

26. b.v. Rumbek, G. VANSTEELANT, *op. cit.* Hoboken, R. MIERS, *op. cit.*

Tabel : Interval tussen huwelijk en eerste bevalling (1801-1900).

	Huwelijksleeftijd				
	17	18	19	17-19	20-24
1ste geb. ts					
8-12m. huwelijk	80%	76,4	67,7	71,6	66
1ste geb. na					
12m. huwelijk	20%	23,6	32,3	28,4	34

Uit deze cijfers blijkt dat er in Adinkerke van adolescentiesteriliteit geen sprake kan zijn. Ondanks het gering aantal observaties zouden we zelfs mogen besluiten dat de jongste vrouwen het vruchtbaarst waren. De belangrijkste oorzaak voor de lagere vruchtbaarheidscoëfficiënten ligt ons inziens in het feit dat de meeste vrouwen op 19-jarige leeftijd huwen, en hun eerste kind in de daaropvolgende leeftijdsklasse (20-24) ter wereld brengen. Belangrijk voor het einde van de 19de eeuw is daarentegen ook de gevoelige leeftijdsdaling voor het intreden van de menarche.

Voor de berekening van het percentage steriele echtparen staan ons twee methodes ter beschikking²⁷ :

	Op : 25 j.	30 j.	35 j.	40 j.
Reeks A	4,25%	7,55%	11,7%	18,95%
Reeks B	1,5 %	3,9 %	8,9%	17,1 %

27. Reeks A : deling van de algemene vruchtbaarheidscoëfficiënten (d.i. van alle vrouwen) door de vruchtbaarheidscoëfficiënten van de later- vruchtbare vrouwen.

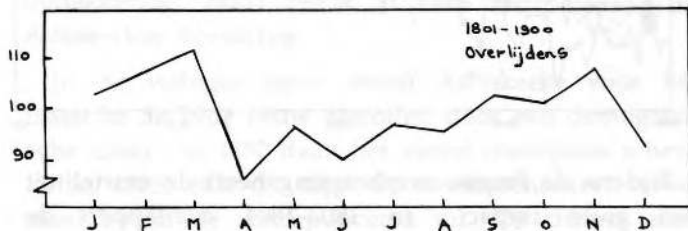
Reeks B : deling van het gemiddeld aantal kinderen van alle vrouwen door het gemiddeld aantal kinderen van de later- vruchtbare vrouwen.

De sterk uiteenlopende cijfers van reeks A en reeks B (zeker tot en met 35 jaar) wijzen erop dat de beide methodes om de definitieve steriliteit te benaderen met het nodige voorbehoud moeten gebruikt worden. Het verschijnsel steriliteit was te Adinkerke van gering belang. Op elke leeftijd konden nog heel veel vrouwen aan de procreatie deelnemen. Pas na 40 jaar kent het aantal fertiele echtparen een gevoelige daling.

De overlijdens.

Seizoenschommelingen overlijdens.

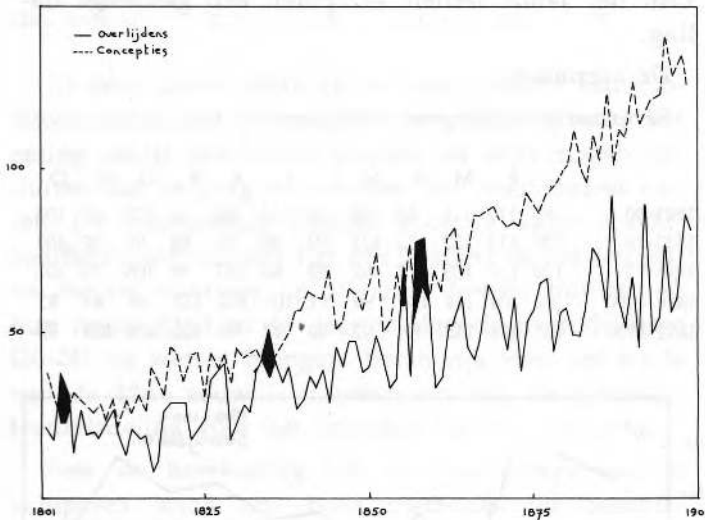
	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
1801-30	89	111	115	85	94	96	111	88	96	127	80	103
1831-55	116	113	127	82	121	92	90	81	88	95	87	101
1856-75	129	117	105	77	82	92	94	117	93	105	79	104
1876-1900	90	104	114	100	99	91	103	102	127	96	84	83
1801-1900	103	108	112	86	97	90	97	96	103	101	108	93

In de 19de eeuw deed zich een zekere evolutie qua sterfte voor. Tot 1875 stierven veel mensen op het einde van de winter en in het vroege voorjaar. Tijdens het laatste kwart van de eeuw beperkt deze piek zich tot de maanden februari - maart - april. We constateren nu wel een hoge sterfte in de nazomer : juli - augustus - september. In het voorjaar bezwijken vnl. volwassenen en bejaarden aan ademhalingsziekten en griep, terwijl in de nazomer overwegend

zuigelingen sterven (ingewandsstoornissen)²⁸. We mogen ook niet uit het oog verliezen dat tussen augustus en oktober de meeste epidemies (cholera, dysenterie, e.d.) uitbreken.

Vergelijking van conceptie- en overlijdenscurve (zie grafiek).

Tijdens de Franse overheersing heeft de mortaliteit een grote impact: in 1803-1804 overlappen de conceptie- en de overlijdenscurve elkaar en in 1810-12 sluiten ze dicht bij mekaar aan. De economische malaise (crisis 1810-13, misoogsten) verzwakte de bevolking, zodat een aantal sterftecrisisen voorkwamen. Tussen 1815 en 1825 krijgen we een gunstig verloop:

28. A. QUETELET, De l'influence des saisons sur la mortalité aux différents ages dans la Belgique, in *Nouveaux mémoires de l'academie royale des sciences et belles lettres de Bruxelles*, XI, 1838, (pp. 3-42) passim.

het aantal concepties overtreft steeds in belangrijke mate het aantal sterfgevallen. Rond de dertiger jaren (1825-28 en 1834-36) stijgt de mortaliteit weer, terwijl de conceptiecurve een aantal inzinkingen kent. Ook hier zijn de economische crises (1828-29 en 1832-34) de grote verantwoordelijken. Werkloosheid, gebrek-kige ravitaillering en epidemies stortten de bevolking in grote ellende.

Tussen 1836-44 groeit de bevolking weer sterk aan, er ontstaat een duidelijke decalage tussen conceptie-en overlijdenscurve. De landbouwcrisis van 1845-48 (mislukte oogsten, aardappelplaag,...) en de teleurgang van de linnennijverheid veroorzaakten in Vlaanderen de zwaarste economische crisis van de 19de eeuw. Het pauperisme nam sterke uitbreiding. In Adinkerke scheen deze crisis minder nefaste gevolgen te hebben. In 1845 daalde het aantal concepties wel bruusk en kende de mortaliteit een korte opflakking, maar reeds in 1846 recupereerde de Adinkerkse bevolking.

In de vijftiger jaren wordt Adinkerke voor het laatst in de 19de eeuw getroffen door een demografische crisis : in 1852 daalt het aantal concepties scherp en in 1855, 1857-58 stijgt de overlijdenscurve tweemaal boven de conceptiecurve uit. De cholera eiste een zware tol. Vanaf 1860 groeien conceptie- en overlijdenscurve uit elkaar. In jaren met grote sterfte (bv. 1887, 1892) kan de mortaliteit de nataliteit voortaan niet meer overtreffen.

*Zuigelingssterfte (q^0)*²⁹.

Twee evaluaties zijn noodzakelijk : 1° enkel reke-

29. De zuigelingssterfte wordt verkregen door het aantal overlijdens binnen het eerste levensjaar te delen door het aantal levendgeborenen.

ning houdend met de levendgeborenen, 2° naast de levendgeborenen ook de doodgeborenen in beschouwing nemend. Het reële sterfterisico voor de zuigelingen situeert zich ergens tussen beide niveaus.

	Zonder d.g.	Met d.g.
1801-40	261‰	264‰
1841-60	284	315
1861-80	254	281
1881-00	226	247

Het sterftequotient q_0 ligt op een zeer hoog niveau³⁰. De hoogste waarden situeren zich tussen 1841-60 (crisisjaren), na 1880 manifesteert zich een daling van het sterfterisico voor de zuigelingen. De hogere levensstandaard en de daarmee gepaard gaande betere hygiënische omstandigheden tegen de eeuwwisseling hadden een positieve invloed op de daling van de zuigelingensterfte. Ook dient het belang van bepaalde medische innovaties en microbiologische ontdekkingen (b.v. van Koch en Pasteur) beklemtoond te worden.

C. Jacquart³¹ onderzocht in «La mortalité infantile dans les Flandres» waarom de zuigelingensterfte in het arrondissement Veurne zo enorm hoog lag. Hij concludeerde dat het maritiem klimaat van de kuststreek, de geringe hoogte boven de zeespiegel en de slechte kwaliteit van het drinkwater de belangrijkste oorzaken waren. Als de kinderen minder goed verzorgd worden, zoals dat het geval was in de 19de eeuw (minder krachtige voeding en minder hygiëne), hebben de eerste twee factoren van de geboorte af een

30. Voor de periode 1776-95 verkreeg D. Dalle de volgende waarden: 305‰ voor de stad Veurne tegenover 244‰ voor het platteland (zie D. DALLE, *op. cit.* (*Handelingen*) p. 109).

nadelige invloed. Vanaf de zesde maand, wanneer naast of i.p.v. borstvoeding ook ander voedsel gegeven wordt, neemt de mortaliteit bij de zuigelingen bovendien door het verbruik van minderwaardig drinkwater sterk toe. Darmontstekingen veroorzaakt door het geïnfekteerde voedsel en ademhalingsstoornissen t.g.v. het nadelige klimaat hebben de dood van heel wat zuigelingen tot gevolg. De verklaring van C. Jacquart lijkt aannemelijk, te meer daar we op statistische basis konden aantonen dat in Adinkerke uitzonderlijk weinig vrouwen borstvoeding toepasten.

De doodsoorzaken bij de zuigelingen zijn zeker voor de 19de eeuw, onvoldoende gekend. Met de biometrische methode³² kunnen we wel een onderscheid maken tussen endogene en exogene sterfte. Bij de endogene sterfte³³ is de doodsoorzaak reeds aanwezig vóór de geboorte (bv. aangeboren misvormingen) of is ze het gevolg van kwetsuren opgelopen tijdens de bevalling. De exogene sterfte concentreert zich vnl. in de eerste levensmaand ; ze heeft een uitwendige oorzaak (infecties, verkeerde voeding) en staat in nauw verband met het milieu waarin de kleine terecht komt.

31. C. JACQUART, *La mortalité infantile dans les Flandres. Etude de démographie belge*, Brussel, 1907, zie besluit.

32. J. BOURGEOIS-PICHAT, De la mesure de la mortalité infantile, in *Population*, dl. 1, p. 53.

33. J. BOURGEOIS-PICHAT, Les causes du décès, in *Population*, dl. 6, 1951, p. 461.

Tabel : Evolutie van de componenten van de zuigelingensterfte.

	1801-40	1841-60	1861-80	1881-1900
endogeen	38 ³⁴	116	74	51
exogeen	226	199	207	196
tot.	264	315	281	247
aandeel	14,3%	37%	26,2%	20,6%
end. sterfte				

Op lange termijn neemt het aandeel van de endogene sterfte in de zuigelingensterfte af, terwijl het aandeel van de exogene sterfte toeneemt. Dit schijnt erop te wijzen dat de omstandigheden waarin de bevalling verliep (konde van de «vroedvrouwen», hygiëne,...) gunstiger werden en dat de toekomstige moeders gezonder waren. De relatieve toename van de exogene sterfte hangt samen met het inkorten van de lactatieperiode en het bijgevolg vlugger overstappen op lagere-kwaliteitsvoeding, en door de grotere uithuizigheid van de vrouwen³⁵.

Tabel : % exogene sterfte per socio-professionele groep (1801-1900).

	vissers	werklui	landb.	amb./tert.
%	74,1	77,3	71,9	85,8
qo (‰)	208	300	241	330

34. De cijfers voor 1801-40 beantwoorden niet aan de realiteit : door de erbarmelijke registratie van de doodgeborenen (slechts 3 voor 1801-40 tegenover 33 voor 1841-60) wordt de endogene sterfte onderschat.

35. A. LESAEGE, La mortalité infantile dans le département du Nord de 1815 à 1914, in *Revue du Nord*, LII, 1970, p. 244.

Logischerwijze zou de impact van de exogene sterfte, die nauw samenhangt met het levensmilieu, het grootst moeten zijn bij de armsten, want de levensomstandigheden (minder medische zorgen, minder hygiëne, slechtere voeding,...) zijn minder gunstig³⁶. Voor de landbouwers, werklui en vissers schijnt dit op te gaan: laagste percentage exogene sterfte bij de landbouwers, iets hogere waarden voor de vissers en de werklui. Wanneer we echter ook de ambachtslui-tertiairen in ogenschouw nemen, blijkt dat bij hen de impact van de exogene sterfte zeer groot is, hoger dan voor de vissers en de werklui.

Essentiëel lijkt de frequentie en de duur van de lactatie. In de vissers- en landbouwersgezinnen sterven het kleinst aantal zuigelingen en noteren we eveneens het laagste percentage endogene sterfte. Beide socio-professionele groepen zouden aldus frequenter dan de werklui en de ambachtslui-tertiairen hun kinderen met moedermelk gevoed hebben. Zeer zeker zouden de ambachtslui-tertiairen in geringe mate of geen borstvoeding hebben toegepast (typisch stedelijk fenomeen). Het al of niet toepassen van borstvoeding moet vanzelfsprekend zijn repercussies hebben op het niveau van de vruchtbaarheid. Theoretisch zouden — bij een natuurlijk voorplantingspatroon — de ambachtslui-tertiairen de hoogste vruchtbaarheid moeten kennen (kortstondige steriele periode na elke bevalling). Uit de studie van de vruchtbaarheidscoëfficiënten bleek het tegendeel; er blijft aldus maar één plausibele verklaring voor het lager vruchtbaarheidsniveau over, nl. dat de ambachtslui-tertiairen reeds (op beperkte schaal) aan anticonceptie deden.

36. H. CHARBONNEAU, *op. cit.*, p. 248.

*Kindersterfte.***Tabel : Sterftequotiënt (q) en aantal overlevenden (S).**

	1801-40	1841-60	1861-80	1881-1900
4q1 ³⁷	141	115	114	106
5q5	26	55	24	35
5q10	33	22	11	—
S1	739	716	746	774
S10	632	598	643	668
S15	611	585	636	(668)

In de loop van de 19de eeuw evolueerde het sterf-terisico van de kinderen gunstig : afname 4q1, 5q5 en 5q10. Het risico te overlijden tussen 5 en 10 jaar was zeer groot voor de generatie 1841-60. Het aantal overlevenden van deze generatie op 10 jaar bedroeg amper 598 van de 1.000 kinderen. De jongeren waren dus zeer kwetsbaar tijdens epidemies. Na 1860 treedt enige verbetering op. Voor de hele 19de eeuw bereikten grosso modo 60% van de kinderen de leeftijd van 15 jaar.

Mortaliteit van de volwassenen.

Het uiteindelijke doel bij de studie van de mortaliteit is de opstelling van een sterftetafel. Hiervoor moeten we twee sterftequotiënten berekenen (nl. 5q0 en 20q45) ; beide quotiënten vormen de vereiste basispunten op de typetafels van S. Ledermann³⁸. Door

37. Verklaring afkortingen :

4q1 = het risico dat de éénjarigen lopen te overlijden vóór ze 5 jaar zijn, 5q5 = het risico dat de vijfjarigen lopen te overlijden vóór ze 10 jaar zijn, 5q10 = het risico dat de tienjarigen lopen te overlijden vóór ze 15 jaar zijn.

38. S. LEDERMANN, *Nouvelles Tables-Types de mortalité*, Parijs, 1969.

extrapolatie kunnen we per vijfjaarlijkse leeftijdsgroep het sterftequotiënt en het aantal overlevenden bepalen. Een dergelijk statistisch procédé is sterk benaderend, het is evenwel het beste hulpmiddel om de mortaliteit binnen een bepaalde gemeenschap te bestuderen.

Tabel : Sterftetafel. (huwel. 1801-45)

Lft.	Beide geslachten			Mannen			Vrouwen					
	Sterfte-quot.	Overlev.	Overl.	Levens- verw.	Sterfte- quot.	Overlev.	Overl.	Levens- verw.	Sterfte- quot.	Overlev.	Overl.	Levens- verw.
0	261	1000	261	35,4	280	1000	280	33,8	278	1000	278	34,7
1	141	739	104	46,8	107	720	77	45,8	163	722	118	46,9
5	26	635	16	50,1	41	643	26	47,1	45	604	27	51,6
10	25	619	15	46,3	24	617	15	44,0	26	577	15	48,9
15	36	604	22	42,4	36	602	22	40,0	35	562	20	45,2
20	58	582	34	38,9	52	580	30	36,4	44	542	24	41,8
25	52	548	28	36,2	55	550	30	33,3	46	518	24	38,6
30	54	520	28	33,0	60	520	31	30,1	58	494	29	35,3
35	59	492	29	29,7	70	489	34	26,8	51	465	24	32,4
40	66	463	30	26,4	83	455	38	23,6	53	441	23	29,0
45	75	433	32	23,1	99	417	41	20,6	55	418	23	25,5
50	93	401	37	19,8	124	376	47	17,5	67	395	26	21,8
55	121	364	44	16,5	161	329	53	14,7	91	369	33	18,2
60	169	320	54	13,5	213	276	59	12,0	133	336	45	14,7
65	239	266	63	10,7	186	217	62	9,6	196	291	57	11,6
70	342	203	69	8,2	394	155	61	7,5	300	234	70	8,9
75	462	134	62	6,2	515	94	48	5,8	422	164	69	6,6
80	599	72	43	4,5	639	46	29	4,3	567	95	54	4,6
85		29					17					

De levensverwachting bij de geboorte bedraagt nauwelijks 35,4 jaar. Vanaf 1 jaar neemt deze toe, met een maximale waarde op 5 jaar. Hieruit blijkt de zeer grote impact van de zuigelingensterfte. Een vierde van de kinderen is reeds vóór zijn eerste verjaardag overleden. Tot op 25 jaar is de levensverwachting hoger dan bij de geboorte, vanaf 30 jaar noteren we reeds een lagere waarde.

Wanneer we de stertetafel voor de mannen en de vrouwen afzonderlijk bekijken, constateren we dat het sterfterisico voor de vrouwen kleiner is. Tot op vijfjarige leeftijd zijn de verschillen gering. Van 5 tot 55 jaar is de levensverwachting voor de vrouwen steeds ongeveer 5 jaar groter. Na 55 jaar is de impact van de mortaliteit nagenoeg even groot voor beide geslachten.

Het hoge sterfterisico dat de inwoners van het 19de-eeuwse Adinkerke liepen, is in feite normaal. Pas op het einde van de eeuw stijgt de levensstandaard en treden bovendien belangrijke medische innovaties op. De mens bedwingt dan de dood na eeuwenlang zijn weerloos slachtoffer te zijn geweest en er doen zich diepgaande veranderingen voor in het nuptialiteits- en in het voortplantingspatroon: men huwt op jongere leeftijd en ten gevolge hiervan, onderneemt men de eerste — schuchtere — pogingen tot geboortelimitatie. Vanuit historisch-demografisch oogpunt is het einde van de 19de eeuw dan ook een zeer interessante en boeiende periode!

EVA COSTENOBLE

BIJLAGE

Aantal concepties en overlijdens per oogstjaar.

Oogstj.	conc.	overl.	Oogstj.	conc.	overl.
1801	37	21	1840	57	30
2	31	17	1	62	37
3	23	37	2	61	33
4	23	32	3	61	39
5	32	13	4	70	28
6	30	27	5	52	46
7	28	19	6	55	39
8	26	20	7	64	48
9	28	18	8	62	48
1810	23	22	9	58	38
1	30	27	1850	65	40
2	20	19	1	75	50
3	30	13	2	51	44
4	25	21	3	55	34
5	32	17	4	70	37
6	26	19	5	59	70
7	40	7	6	77	37
8	35	12	7	57	78
9	32	27	8	69	79
1820	46	29	9	59	57
1	44	29	1860	70	34
2	36	29	1861	62	37
3	43	17	2	78	53
4	44	20	3	82	53
5	31	24	4	68	61
6	44	36	5	74	46
7	39	39	6	86	42
8	44	41	7	86	51
9	34	18	8	88	65
1830	46	22	9	89	60
1	43	28	1870	85	56
2	44	26	1	83	45
3	45	39	2	84	61
4	42	43	3	83	39
5	37	51	4	93	54
6	43	40	5	90	57
7	48	35	6	87	66
8	51	40	7	93	67
9	57	27	8	95	44
			9	98	57

Oogstj.	conc.	overl.
1880	101	58
1	112	50
2	99	50
3	96	59
4	110	76
5	103	73
6	123	60
7	101	93
8	112	60
9	110	52
1890	127	68
1	114	46
2	119	90
3	122	50
4	123	54
5	140	77
6	129	56
7	135	61
8	128	87
9	—	82